

УДК: 330.101; DOI: 10.31388/2519-884X-2021-44-54-59

Гривківська О.В., д.е.н., проф.
ПВНЗ "Європейський університет"

Збарський В.К., д.е.н., проф.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Терещенко М.А., к.е.н., доц.

Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Анотація. В статті досліджено теоретичні аспекти інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору національної економіки, а саме в системі малих форм виробництва сільськогосподарської продукції. Доведено важливість розвитку інституційного середовища як невід'ємної складової ефективної економічної діяльності сучасного підприємницького середовища. Проаналізовано особливості функціонування даної складової аграрного виробництва як сукупності різновекторних форм господарювання. Обґрунтовано необхідність диференційованого підходу щодо аналізу рівня результативності їхньої діяльності з урахуванням соціально-економічних принципів розвитку. Проведено дослідження інституційного забезпечення функціонування малих форм аграрного виробництва як системи взаємопов'язаних складових. Доведено важливість стимулювання розвитку сімейно-трудова форм аграрного підприємництва як засобу позитивного впливу на питання продовольчої безпеки, а також соціально-економічні процеси в системі сільських територій. Сформульовано напрями розвитку інституційного середовища в системі малих форм аграрного виробництва України.

Ключові слова: інститут, інституційне середовище, ефективність, селянське господарство, аграрне виробництво, фермерське господарство.

JEL code classification: D10; J23

Hryvkivska O., Doctor of Economics, prof.

Private Higher Education Establishment "European University"

Zbarskyi V., Doctor of Economics, prof.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Tereshchenko M., PhD, Ass. Prof.

Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

FEATURES OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL FORMS OF AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE

Abstract. Introduction. The current stage of development of the national agricultural sector is characterized by the growing importance of small forms of production. It should be noted that their impact is not only on purely economic processes. However, it should be noted that the specifics of today's realities imply the need to adapt small businesses to the principles of the model of post-industrial economy, as on this basis is the functioning of all components of the economic mechanism of the world's leading countries. Its characteristic features, among other things, are the strengthening of the role of the information component in the system of economic relations, as well as the presence of an institutional environment, elements of which are public organizations, the media, local authorities and others. The nature of the influence of the institutional environment on the current state and the specifics of the functioning of small forms of agricultural production determined the relevance of the chosen topic, purpose and direction of the study.

The purpose of this article is to study the theoretical and methodological aspects of institutional support for the functioning of small forms of agricultural production in Ukraine. Results. The study proved the need for a differentiated approach to the analysis of small forms of agricultural production. A comparative analysis of the institutional essence of farms, households and personal farms. The system of institutional support for the development of small forms of

agricultural production is analyzed. Conclusions. The article analyzes the theoretical foundations of institutional support for the functioning of small forms of agricultural production in Ukraine. The importance of the development of the institutional environment as an integral part of effective economic activity of the modern business environment is substantiated. The directions of development of the institutional environment in the system of small forms of agricultural production of Ukraine are formulated. The importance of the information component as an important factor in ensuring the competitive operation of peasant farms is emphasized.

Keywords: *institute, institutional environment, efficiency, peasant economy, agricultural production, farm.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку національного аграрного сектору характеризується зростанням значущості малих форм виробничої діяльності. При цьому слід відмітити факт їхнього впливу не тільки на суто економічні процеси (формування сировинного ринку, забезпечення населення продовольством та ін.). Представники даного сегменту аграрного виробництва та їхня господарська активність значною мірою визначають перспективи функціонування сільських громад, оскільки вони являють собою соціально-економічне підґрунтя для збереження села як адміністративно-територіальної одиниці. Тільки наявність належної кількості стабільно функціонуючих суб'єктів підприємницької діяльності дозволить забезпечити належний рівень діяльності елементів соціальної інфраструктури, а також позитивно впливатиме на характер зайнятості місцевого населення.

Разом із цим треба зазначити, що специфіка реалій сьогодення передбачає необхідність адаптації суб'єктів малого аграрного підприємництва до принципів моделі постіндустріальної економіки, оскільки на цих засадах здійснюється функціонування усіх складових господарського механізму провідних країн світу. Її характерними ознаками, окрім іншого, є посилення ролі інформаційної складової в системі економічних відносин, а також наявність інституційного середовища, елементами якого є суспільні організації, засоби масової інформації, органи місцевої влади та ін.

Також важливою особливістю функціонування малих форм аграрного виробництва України є значний відсоток господарств, що здійснюють економічну діяльність без відповідного офіційного оформлення. Незважаючи на обмеження, які створені чинним законодавством, переважна більшість селян не вважають за потрібне здійснювати юридичну

легалізацію та отримувати статус суб'єкта підприємницької діяльності. При цьому слід зазначити, що в своїй сутності дана категорія аграріїв являє собою результат поєднання родини та фірми як елементів інституційних відносин.

Характер впливу інституційного середовища на сучасний стан та специфіку функціонування малих форм аграрного виробництва обумовили актуальність обраної теми, мету та напрям дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти формування інституційного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема малих форм аграрного виробництва розглядалися в працях вітчизняних та закордонних вчених. Специфіка інституційного розвитку сучасної економічної моделі, характер трансформації майнових та управлінських відносин досліджувалися в роботах Д.Белла, Дж. Гелбрейта та ін. Зокрема вказується на об'єктивний характер виникнення, формування та розвитку елементів інституційного середовища як важливого фактору постіндустріальної економіки.

Особливості впливу інституційної складової на функціонування аграрного сектору економіки України, в т.ч. на характер діяльності малих форм сільськогосподарського виробництва розглядалися в працях С.В. Кальченко, Т.В. Мацибори, О.Г. Шпикуляка та ін. Відмічається зокрема, що переважна більшість представників даного сегменту аграрного виробництва сформувалися на базі інституту сім'ї, що відповідним чином позначилося на організації господарської діяльності, мотиваційному механізмі тощо[3]. Разом із цим, на нашу думку, потребують подальшого вивчення питання, пов'язані із дослідженням впливу інституційного середовища на функціонування малих форм аграрного виробництва з урахуванням специ-

фіки їхньої соціально-економічної природи та дії зовнішніх і внутрішніх факторів на процес подальшого розвитку.

Мета статті – дослідження теоретичних та методологічних аспектів інституційного забезпечення функціонування малих форм аграрного виробництва України.

Основні результати дослідження. Специфіка функціонування малих форм аграрного виробництва в Україні значною мірою обумовлена їхньою неоднорідністю. Незважаючи на те, що колгоспно-радгоспну систему було ліквідовано більше двадцяти років тому, сформуванню фермерську модель господарювання дотепер не вдалося. Представники даного сегменту аграрного підприємництва нині інтегровані в національне інституційне середовище, створена ними «Асоціація фермерів та приватних землевласників» має чисельні регіональні відділення [7].

Разом із цим треба зазначити, що питома вага продукції, створеної цією категорією сільгоспвиробників, в загальній структурі є досить незначною. Згідно даних Головного управління статистики України, частка фермерських господарств по різних напрямках аграрної галузі не перевищує 15%. При цьому селянські господарства, які не мають офіційного статусу суб'єкта підприємницької діяльності, формують понад 90% сировинного ринку продукції картоплярства, плодоовочівництва, бджільництва. Ними створюється понад 60% молочної сировини, господарства мають значний вплив на стан сировинного ринку в свинарстві та інших напрямках рослинництва та тваринництва [8].

Факт різновекторного функціонування суб'єктів сфери малого аграрного виробництва обумовлює необхідність диференційованого дослідження їхньої діяльності в економічному та соціальному аспектах. Враховуючи це, а також, приймаючи до уваги специфіку вітчизняної нормативно-правової бази, нами розглядаються наступні групи аграріїв.

1. Фермерські господарства. Згідно чинного законодавства, являють собою форму підприємницької діяльності, основним напрямом якої є виробництво сільськогосподарської продукції. Передбачається, що переважна більшість трудових операцій здійснювати-

меться членами родини, на базі якої формується господарство.

Треба відмітити, що за своєю інституційною природою дана форма аграрного виробництва поєднує в собі риси двох інститутів: «сім'я» та «фірма». Таким чином, з одного боку, метою діяльності фермерських господарств має стати підвищення рівня добробуту членів родини та забезпечення їхнього комфортного проживання в сільській місцевості. Разом із цим необхідність функціонувати в умовах конкурентної боротьби передбачає активне використання науково обґрунтованих методів господарювання, сучасного техніко-технологічного забезпечення.

Це діалектичне поєднання двох інститутів обумовлює об'єктивність позитивного впливу діяльності фермерських господарств на соціально-економічний стан сільських громад. Водночас треба відмітити, що концентрації моно спеціалізованих суб'єктів підприємницької діяльності, галузевий напрям яких співпадає, може призвести до негативних наслідків. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність створення системи міжгосподарських об'єднань кооперативного типу на базі фермерських господарств.

2. Малі приватні підприємства. Вітчизняні статистичні джерела не виокремлюють дану складову, включаючи її до категорії «господарства населення». На нашу думку, до даної групи сільгоспвиробників доцільно відносити суб'єктів господарювання, які застосовують переважно найману працю. На відміну від фермерських господарств, працівники та власник не пов'язані між собою додатковими відносинами, а місце проживання власника може знаходитися як в селі, так і в місті. Більше того, за сучасних умов цілком можливим є застосування методів дистанційного керування економічними процесам.

В результаті власник такого господарства не є достатньо мотивованим щодо участі в соціально-економічній діяльності місцевої громади. Враховуючи також споживацько-хижацьке ставлення до природних (в даному випадку земельних) ресурсів з боку невластників сільськогосподарських угідь, ми не можемо вважати подібну форму підприємницької діяльності в сільському господарстві прийнятною для широкого розповсюдження.

3. Особисті селянські господарства. Являють собою форму виробництва сільськогосподарської продукції, основою якої є домогосподарство. При цьому, на відміну від фермерського господарства, дана категорія аграріїв не є суб'єктом підприємницької діяльності. Згідно чинного законодавства, вони мають право на реалізацію лише надлишків неспожитої продукції. Також має місце комплекс обмежень щодо безпосередніх комерційних взаємовідносин особистих селянських господарств та переробних підприємств. Разом із цим дозволяється реалізація створеної аграріями продукції, якщо вони інтегровані у кооперативні об'єднання.

Аналізуючи інституційну природу особистих селянських господарств, слід відмітити, що в більшій мірі її основою є інститут сім'ї. Вони не мають бізнесових зобов'язань перед податковою службою, масштаби їхньої діяльності не передбачає застосування високотехнологічного обладнання. Також треба зазначити, що специфіка функціонування даної категорії аграріїв обумовлена наступними базовими принципами діяльності селянського сімейно-трудового господарства.

- трудоспоживчий характер виробництва, який обумовлює взаємозв'язок зростання виробництва та продовольчих потреб членів родини;

- допоміжний характер господарювання, що передбачає покриття грошовими надходженнями нестачі власних засобів;

- відсутність можливостей для кредитування і низька інвестиційна привабливість, яка обумовлює факт відсутності широкого застосування сучасного техніко-технологічного забезпечення;

- відсутність найманої робочої сили на постійних засадах, що обмежує обсяги виробництва;

- модель «основної рівноваги», яка обумовлює скорочення обсягу трудовитрат в результаті підвищення продуктивності праці [3].

Приймаючи до уваги інституційні засади функціонування кожної з наведених груп аграріїв, слід відмітити важливість формування механізму забезпечення їх ефективного розвитку як повноцінної складової систе-

ми соціально-економічних відносин на регіональному та загальнонаціональному рівнях. Особливого значення в даному аспекті набувають питання стимулювання міжгосподарської співпраці серед сімейних форм аграрного виробництва, а також поширення прогресивних форм та методів економічної діяльності як запоруки їхнього подальшого конкурентоспроможного функціонування. Зазначені обставини, в свою чергу, обумовлює наявність належного інституційного забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва як єдиної системи, яка враховуватиме не тільки економічні, а й соціальні аспекти функціонування аграріїв (Рис.1).

Дана система передбачає поєднання організаційно-економічної соціально-економічної та нормативно-правової складових, завдяки чому створюються умови не тільки для конкурентоспроможної підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, а й підвищується рівень соціальної стабільності в масштабах регіону, знижується рівень безробіття, уповільнюються демографічні процеси тощо.

Треба зазначити, що формування ефективно функціонуючих елементів системи інституційного забезпечення передбачає підвищення значущості інформаційної складової. Даний факт є об'єктивним наслідком процесу адаптації національної господарської моделі до стандартів постіндустріальної економіки. Відносно до сучасних реалій функціонування малих форм аграрного виробництва України мова йде про необхідність активного запровадження прогресивних методів господарювання, оптимізацію техніко-технологічного забезпечення відповідно до можливостей конкретного господарства та завдань, які поставлені. Окремо треба відмітити необхідність диференційованого підходу в процесі дослідження суб'єктів аграрного виробництва з різним рівнем товарності продукції. Селянські господарства сімейно-трудового типу в якості основної мети своєї діяльності мають максимізацію задоволення потреб родини, як єдиного цілого та і її членів зокрема.

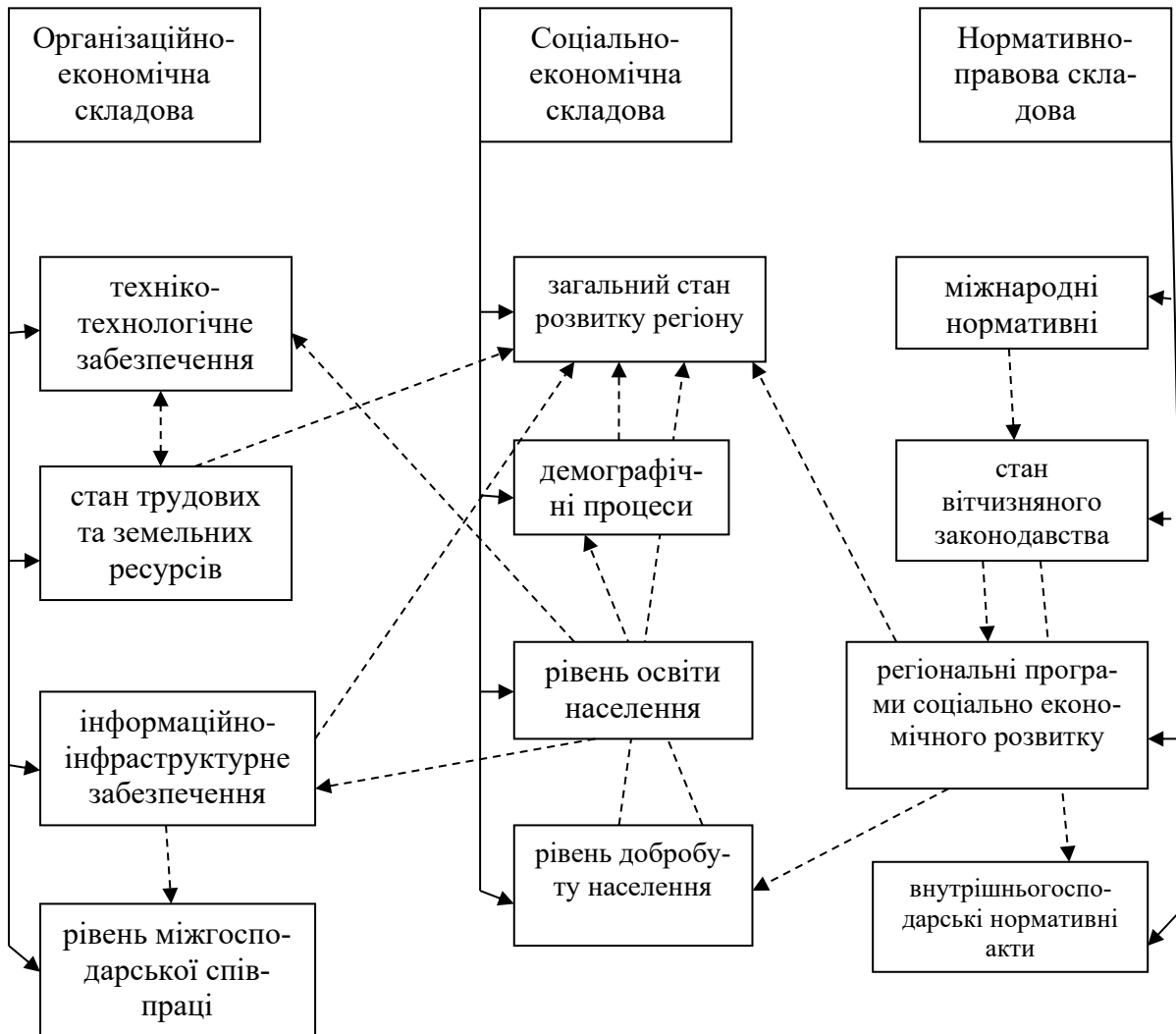

Рис. 1 – Система інституційного забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва України*

*Джерело авторська розробка

Також треба зазначити важливість впливу державних інститутів на характер розвитку малих форм аграрного виробництва. В якості основних засобів впливу ми розглядаємо спеціалізовані норми законодавства («Закон України «Про особисте селянське господарство», «Закон України «Про селянське фермерське господарство»), а також цільові регіональні програми. Водночас успішність участі представників вітчизняного селянства у відповідних заходах визначатиметься їхньою обізнаністю щодо ступеня корисності для себе, умов, за яких суб'єкти аграрного підприємництва долучаються до співпраці із представниками державних інститутів. Це, в

свою чергу підвищує рівень значущості інформаційного забезпечення як фактору впливу на ступінь конкурентоспроможності малих форм аграрного виробництва.

Висновки. В статті проаналізовано теоретичні засади інституційного забезпечення функціонування малих форм аграрного виробництва України. Обґрунтовано важливість розвитку інституційного середовища як невід'ємної складової ефективної економічної діяльності сучасного підприємницького середовища. Висвітлено специфіку функціонування даної складової аграрного виробництва як сукупності різновекторних форм господарювання. Обґрунтовано необхідність

диференційованого підходу щодо аналізу рівня результативності їхньої діяльності з урахуванням соціально-економічних принципів розвитку. Проведено дослідження інституційного забезпечення функціонування малих форм аграрного виробництва як системи взаємопов'язаних складових. Доведено важливість стимулювання розвитку сімейно-трудових форм аграрного підприємництва як засобу позитивного впливу на питання про-

довольчої безпеки, а також соціально-економічні процеси в системі сільських територій. Сформульовано напрями розвитку інституційного середовища в системі малих форм аграрного виробництва України. Наголошується на важливості інформаційної складової як важливого фактора забезпечення конкурентоспроможної діяльності господарств селянського типу.

Список літератури:

1. Bell D. The Coming Post-industrial Society. N.-Y., 1973. P. 294
2. Gelbraith John K. American Capitalism. The Concept of Countervailing Power. Boston, 1958. P. 119–120.
3. Варченко О.М., Кальченко С.В., Свиноус І.В., Артімонов І.В., Ібатуллін М.І., Гринчук Ю. С. Соціально-економічні аспекти становлення постіндустріального суспільства: монографія Біла Церква. БНАУ. 2020. 302с
4. Кальченко С.В., Ніколаєвич О.В. Інституційні засади забезпечення розвитку вітчизняних селянських домогосподарств Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2018. № 1 (36).С.114-120
5. Шпикуляк О.Г., Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. Економіка АПК. 2021. № 6 С. 26
6. Мацібора Т.В. Інвестиції як основа зростання аграрної економіки України. Економіка АПК. 2021. № 6 С. 68
7. Асоціація фермерів та приватних землевласників України. Офіційний сайт. URL: <http://farmer.co.ua/ua/> (дата звернення 30.10.2020).
8. Аграрний сектор України Офіційний сайт. URL: <http://agroua.net/statistics/>(дата звернення 30.10.2020).
9. Лупенко Ю.О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України Економіка АПК, 2018, № 10 С.6-14.
10. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O., Koblianska, I. (2017) Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*, 4, 358–366.
11. Varchenko, O., Svyunov, I., Grynchuk, Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*. 7(5). 657-666.

References:

1. Bell D. (1973) The Coming Post-industrial Society. N.-Y., p. 294
2. Gelbraith John K. (1958) American Capitalism. The Concept of Countervailing Power. Boston, pp. 119–120.
3. Varchenko, O.M., Kalchenko, S.V., Svinous, I.V., Artimonov, I.V., Ibatullin, M.I., Grinchuk, Y.S. (2020) *Sotsial'no-ekonomichni aspekty stanovlennya postindustrial'noho suspil'stva: monohrafiya* [Socio-economic aspects of the formation of post-industrial society: a monograph]
4. Kalchenko, S.V., Nikolaevich, O.V. (2018) Institutional principles of ensuring the development of domestic peasant households. *Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*. № 1 (36), pp. 114-120.
5. Shpykulyak, O.G., Khodakivska, O.V., Pugachev, M.I., Grishchenko, O.Y. (2021) Development of the agricultural sector of the Ukrainian economy in the context of the COVID-19 pandemic. *Economics of agro-industrial complex*. № 6, p. 26
6. Matsibora, T.V. (2021) Investments as a basis for the growth of Ukraine's agricultural economy. *Economics of agro-industrial complex*. № 6, p. 68
7. Asotsiaitsiya fermeriv ta pryvatnykh zemlevlasnykiv Ukrayiny. Ofitsiynyy sayt [Association of Farmers and Private Landowners of Ukraine. Official site]. Retrieved from URL: <http://farmer.co.ua/ua/> (access date 30.10.2020).
8. Ahrarnyy sektor Ukrayiny Ofitsiynyy sayt.[Agricultural sector of Ukraine Official site.]. URL: <http://agroua.net/statistics/> (access date 30.10.2020).
9. Lupenko Yu.O. (2018) Scientific and methodological support for the development of the agricultural economy of Ukraine. *Economics of AIC*. № 10, pp. 6-14.
10. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O., Koblianska, I. (2017) Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*, 4, pp. 358–366.
11. Varchenko, O., Svyunov, I., Grynchuk, Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*. 7(5), pp. 657-666.